

33

ISKOLAPSZICHOLOGIA

K. NÉMETH MARGIT
KOLLER ÉVA

SERDÜLŐKOR:
NORMATÍV KRÍZIS
VAGY DEVIANCIA?

K. Németh Margit – Koller Éva

SERDÜLŐKOR: NORMATÍV KRÍZIS VAGY DEVIANCIA?

K. Németh Margit – Koller Éva

SERDÜLŐKOR:
NORMATÍV KRÍZIS
VAGY DEVIANCIA?

Iskolapszichológia Füzetek 33. sz.
Sorozatszerkesztő: N. Kollár Katalin

Budapest, 2015

A kötet megjelenését a TÁMOP 4.1.2.B.2-13/1-2013-0007
„ORSZÁGOS KOORDINÁCIÓVAL A PEDAGÓGUSKÉPZÉS MEGÚJÍTÁSÁÉRT”
című projekt támogatta.

Lektorálta: Dr. Péley Bernadette

© K. Németh Margit, Koller Éva, 2015

ISBN 978-963-284-678-1

ISSN 0238-2482

 E L T E
EÖTVÖS
KIADÓ www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar dékánja

Tördelés: Windor Bt.

Borítóterv: Csele Kmotrik Ildikó

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft.

Tartalom

Előszó	7
Bevezetés	9
A serdülőkori fejlődés különböző elméleti megközelítései	10
A serdülőkori fejlődési feladatai	14
A serdülőkori megoldásra váró fejlődési feladatok.....	14
Fejlődési krízis vagy deviancia?	18
Deviancia	21
Devianciák a tünetképzés mentén.....	23
Addikciók mint deviáns tünetek	24
Antiszocialitás	26
Milyen tünetei vannak a határszabás hiányának?	27
Szexuális devianciák.....	29
Serdülőkori patológiák	32
Autoagresszió	33
Összefoglalás	35
Irodalomjegyzék	36
Az Iskolapszichológia sorozat köteteinek listája	
Az Iskolapszichológia eddig megjelent kötetei	38
Az Iskolapszichológia 2015-ben megjelenő kötetei.....	40

Előszó

Örömmel adjuk közre az Iskolapszichológia sorozat újabb, immár 33. kötetét. Az Országos Iskolapszichológia Módszertani Bázis gondozásában megjelenő sorozat és maga az iskolapszichológusi szakma is nagy utat tett meg az első kötet 1987-es megjelenése óta.

A sorozat most megjelenő öt újabb kötete a TÁMOP 4.1.2. B Országos koordinációval a pedagógusképzés megújításáért c. pályázat támogatásával a korszerű követelményeknek megfelelő megújult külsővel, de változatlan szakmai célkitűzésekkel jelennek meg. A most kiadásra kerülő kötetek újdonsága, hogy nem csupán papír alapon, hanem elektronikus formában, szabad hozzáféréssel is megjelennek, aminek következtében reményeink szerint széles olvasóközönséghez jutnak majd el.

A sorozat célja kezdettől fogva az óvoda- és iskolapszichológusok módszertani eszköztárának fejlesztése és az iskolapszichológusok számára fontos elméleti és gyakorlati témák kurrens szakmai tartalmának közvetítése volt. A sorozatnak azonban kezdettől fogva széles olvasótábora volt, haszonnal forgatják a pedagógia különböző területén dolgozók, tanítók és tanárok valamint fejlesztőpedagógusok is.

Huszonnyolc éve, az iskolapszichológusi szakma születésekor az induló sorozat egyik feladata a szakma önmeghatározásának támogatása és a feladatkör kialakítása volt. Az elmúlt huszonnyolc év alatt az iskolában és óvodában megengedő jelleggel alkalmazható szakemberekből ma már az ötszáz fős gyereklétszám feletti intézményekben kötelezően jelen levő szakemberekig jutottunk a törvényi szabályozás terén. A szakmai feladatok végzéséhez kezdetben egy minisztériumi módszertani levél nyújtott támpontokat, ma már azonban szakmai protokoll segíti a szakemberek működését.

A sorozat szándéka változatlanul a szakmai támogatás, a módszertani kultúra növelése. Kezdetől fogva megtalálhatóak a szerzők közt a szakterületet tudományos igénnyel művelők mellett a gyakorlati szakemberek. A most megjelenő kötetekben is ez a sokszínűség tükröződik.

A 33. kötet szerzői az iskolapszichológia iránt is elkötelezett klinikai gyermekpszichológusok, akik a serdülőkorú fiatalok problémáit a megelőzés, a prevenció támogatásának szándékával tárgyalják.

A következő megjelenő kötet, a 34. majd az iskolai motiváció célelméleti megközelítését tárgyalja, ennek kutatási eredményeit foglalja össze, és egy az iskolapszichológusok által használható, a szerző által fejlesztet kérdőívet is bemutat.

A 35. kötet egy gyakorló iskolapszichológus sok évtizedes tapasztalatára épülve, a hierarchikus szociometria módszerét felhasználva, a közösségépítésnek a szerző által kidolgozott módszerét mutatja be, számos gyakorlati példával alátámasztva az osztálytükör módszerét.

A 36. kötet két kérdőíves módszert tartalmaz, a hozzájuk kapcsolódó elméleti ismeretekkel alátámasztva a mondanivalót, a tanulási stílus és a tanulás kognitív és affektív tényezői és

az alulteljesítés témában. Mindkét írás a tanulás hatékonyságának növelését, a diákok és a tanárok számára hasznosítható információk nyújtását tűzi ki célul.

A 37. kötet az iskolapszichológia fejlődésében két okból is mérföldkőnek tekinthető. Az a kötet egy társas készségeket fejlesztő tréning kidolgozását mutatja be. Újdonsága, hogy több iskolapszichológus együttes munkájaként jött létre ez a program. A kollégák közötti együttműködés a szakmai fejlődés egyik meghatározó eleme lehet a jövőben, és ennek elősegítője az iskolapszichológia kezdeti időszakában is a módszertani bázis volt. Ez esetben azonban már egy újabb módszertani központ, a 2009-ben Szabó Éva vezetésével alakult Dipszi, a Délalföldi Regionális Módszertani Központ köré szerveződő szakemberek munkáját olvashatjuk, ami a szakma országos szervezeti kiépülésének is egy jelentős állomása.

Őszintén reméljük, hogy az új lendületet kapott Iskolapszichológia sorozat most megjelenő köteteit haszonnal forgatják mind az óvoda- és iskolapszichológusok, mind a köznevelés különböző területén dolgozó pedagógusok és felkeltik az érdeklődő nagyközönség figyelmét is.

N. Kollár Katalin
sorozatszerkesztő

Bevezetés

Tanulmányunkban arra szeretnénk rámutatni, hogy a serdülőkorban megjelenő viselkedési formák, a felnőtt társadalom által devianciának címkézett magatartásmódok fejlődési perspektívából nézve, sok esetben nem is valódi devianciák, hanem a serdülőkor fejlődési feladatainak megoldásáért folytatott küzdelem megjelenési formái. A deviáns karrier kialakulásában nagy szerepe van annak, hogy a környezet képes-e megfelelő határokat szabni, valamint annak, hogy az újonnan megjelenő magatartásmódokat miként minősítik a felnőttek.

Tanulmányunk elméleti keretét a serdülőkorról vallott nézetek és a deviancia fogalmának ismertetése képezi. Fontos szempont volt számunkra, hogy elkülönítsük, meddig beszélünk normatív krízisről, és mikortól gondolhatunk devianciára vagy patológiára.

A serdülőkori fejlődés különböző elméleti megközelítései

Sigmund Freud a serdülőkori fejlődést a pszichoszexuális fejlődési szakaszok keretében fogalmazta meg, és feltételezte, hogy ennek az időszaknak a szerveződési sajátosságai és megoldási módjai a felnőttkorban az érzelmi és szexuális élet meghatározói lesznek. Az ő nevéhez kötődik a „végső szexuális szerveződés” fogalma (*Három értekezés a szexualitásról*, 1905), mely szerint a serdülőkorból dől el, hogy az ösztönkésztetések milyen kielégülési formája megengedett, mi az, ami nem ütközik a felettes-én tilalmába. A felettes-én tartalmát a serdülő szüleihez való kapcsolatának belső képe határozza meg. A felettes-én tartalma azonosulási folyamatokban jön létre. Funkciója ezeknek a belső tartalmaknak az, hogy elősegítsék a normák és a szabályok beépülését.

Tehát, ebben az életszakaszban az évek alatt kialakult belső képnek is át kell rendeződnie, szét kell „törni” a szülőkhöz kötődően kialakult belső normarendszert ahhoz, hogy a serdülő ki tudjon lépni a családból. A korai időkből származó introjektált szülő csak részben fedile a valóságos szülőt, hiszen befolyásolják az érzelmek és az idealizáció. Ha a szülő belső képe túl messze áll a valós kapcsolattól, esetleg ijesztő, fenyegető, akkor a feladatmegoldás nehezítetté válik, és a serdülő nem tud leválni a belső tárgyáról. Másképp fogalmazva, a szülőkről és saját magáról kialakult reprezentációk merevek, nehezen változtathatóak, és az új tapasztalatok is ezeknek a reprezentációknak a mentén szerveződnek. A serdülő így kevésbé lesz képes másokat és saját magát új perspektívából látni, új tulajdonságokkal, érzelmekkel, elvárásokkal bővíteni és alakítani belső világát, szelf- és tárgyreprezentációit.

P. Blos a serdülőkort második individuációs folyamatnak tekinti, melyben az énszerveződés változásait az internalizált, infantilis tárgyáról való érzelmi leválás kíséri.

Ez a családról és a szülőkről való leválás teszi lehetővé, hogy a serdülő a családon kívüli kapcsolatok felé nyitottá váljon, kortárs kapcsolatokat alakítson ki. A serdülőkori kapcsolódási nehézségek, a tartós magányosság mindig azt jelzi, hogy a családról való leválás folyamata időlegesen vagy tartósan elakadt. A leválás elakadása megakadályozza, hogy a serdülő felnőjön, és a felnőtt világ részévé váljon.

A serdülőkort mint második individuációs folyamatot, megelőzi az első individuációs szakasz, mely a harmadik életévben zárul le a tárgykonstancia kialakulásával. A serdülőkorból ehhez a szinthez lép vissza a serdülő, újraértékeli a szülőkhöz való viszonyt, és egy reálisabb kapcsolatot alakít ki velük szemben, melynek következtében a korábban omnipotensnek látott szülők valóságos személyekké („emberré”) válnak.

Blos úgy fogalmaz, hogy létrejön a másodlagos tárgykonstancia.

A folyamatban elkerülhetetlen a regresszió, a serdülőnek vissza kell lépnie fejlődése korábbi szakaszába ahhoz, hogy azt meghaladhassa, azaz regresszióra van szüksége ahhoz,

hogy a progresszió létrejöhesse. A fejlődésben az én szerveződése jut magasabb szintre, ehhez azonban vissza kell lépnie a csecsemőkori énállapotokba, hogy azt újraélve létrejöhesse a belső tárgyaktól való elszakadás. Eközben a csecsemőkori érzelmi állapotok is felidéződnek, és ez ad lehetőséget átdolgozásokra és meghaladásukra. A csecsemőkori érzelmi állapotokhoz való visszatérés sokszor ijedelmet kelt a környezetben. Egy anya panasolta, hogy gyermeke egész nyáron feküdt a szobájában és valami szörnyű zenét hallgatott, semmilyen aktivitásra nem lehetett rávenni.

Fontos ugyanakkor, hogy a serdülő mindeközben képes legyen váltogatni a regresszív és a progresszív szakaszokat.

A korai tárgykapcsolatokhoz való visszalépéssel felerősödik a kapcsolódások ambivalenciája, azonban az én érettsége miatt képes ezt konstruktívabban kezelni, integrálni, feloldani.

A tárgykapcsolatok ambivalenciájának újraéledése a környezet számára is jól érzékelhető, és nehezen kezelhető. A serdülő egyik pillanatban visszautasító, majd a következő pillanatban az érdeklődés hiányát kéri számon környezetétől („Gyere ide, takarodj!”).

A családtól való távolodást a serdülő felszabadulásként éli meg, ezzel együtt megjelenik a veszteség élménye is. Anna Freud ezt a jelenséget a szerelem és gyász állapotaként írja le.

A családtól való távolodással az addig támogató szülői kapcsolatokat is távolítja a serdülő, ezáltal azonban felszínre kerülhetnek énje gyengeségei is. Ezt a serdülők többnyire a szoros kortárs kapcsolatokkal pótolják, és így a család korábbi támogató szerepét a kortárs csoportok veszik át. A csoport a fejlődést támogató szerepbe kerül, amennyiben lehetőséget ad új szerepek, kapcsolati minőségek, helyzetek kipróbálására, és egyúttal csökkenti a gyerekkori függést. Ha azonban a csoporttól való függés ugyanolyan erős marad, mint amilyen korábban a családtól való függés volt, akkor nem segíti a fejlődést, a függetlenedést, az önállósodást. Ezt sok esetben nehéz megítélni, vagyis lehet, hogy a kötődés csak áttevéődött egy másik tárgyra, minőségi változás nélkül, ez azonban a leválási törekvés első lépése is lehet.

Ez jellemző a 14-15 éves korosztályra, kik szinte teljesen beleolvadnak az általuk választott irányzatokba (zenei, öltözködési...), és ez szervezi életüket.

A gyermekkori, mágikus erővel bíró, idealizált szülőket le kell értékelnie, valóssá kell tennie, hiszen, ha megmaradnak mágikus erejűnek, nem kockáztatható meg a tőlük való függetlenedés. A folyamatot Laufer (1981) az ödipális szülő restaurálásának hívja. Sigmund Freud (1905) elgondolására alapozva fogalmazza meg Moses Laufer saját elméletét a serdülőkori fejlődési feladatokról, melynek középpontjában a szexualitás átszervezése áll.

Úgy gondolja, ha a gyermek a szülőt a továbbiakban már nem tekinti mindenhatónak, akkor megbocsáthatóvá válnak a nem teljesített kívánságok, elsősorban a nem teljesült ödipális kívánság (az ellentétes nemű szülő kizárólagos birtoklása), nem kell haragudni, nem kell félnie haragjától, lehet függetlenül létezni, önállóan megoldani problémákat.

Laufer (1976) nagy hangsúlyt fektet a test függetlenedésének kérdésére, hiszen a serdülőnek a saját testéhez való viszonyát is át kell rendeznie. A korai anya-gyermek kapcsolatban a jól tartott csecsemő azt élheti meg, hogy teste teljes mértékben az anyai gondoskodástól függ.

A későbbiekben ez már úgy jelenhet meg, hogy az anya a felelős testének állapotáért, szükségleteinek kielégítéséért. Serdülőkori ennek meg kell változnia, birtokba kell vennie saját testét, felelőssé kell válnia érte. Ez is csak akkor lehetséges, ha a szülőket a serdülő már nem tekinti mindenhatónak. Amennyiben ez nem oldódik meg, nem lesz saját testének birtokosa, akkor összeomlás következik be (break down) és a serdülőkori fejlődés elakad. Ha nem lesz képes arra, hogy a szexuális vágyakat leválassa az ödipális szülőkről, akkor a szexuális vágyak és a szexuális test fenyegetővé válik. A test a negatív érzések forrása lesz az örömök helyett, és mindazok az indulatok, melyek az ödipális szülők ellen irányulnak, mert nem teljesítették az ödipális vágyakat, a továbbiakban a serdülő saját teste ellen irányulnak. Ha megtörténik az ödipális szülők restaurálása, és a szülők valóságos személyekké válnak a serdülő számára, akkor a valósághoz való viszonyuk is megszilárdul.

Az igaz ugyan, hogy a serdülőkori fejlődés freudi megközelítését ma már több szempontból is megkérdőjelezzük, ugyanakkor fontos látnunk, hogy a szexuálisan érett test minden korban és kultúrában a serdülőkori átmenet, illetve a felnőtté válás központi témája. Ennek oka főleg abban rejlik, hogy mind a reprodukív sikeresség, mind a szexuális viselkedés szabályozása a közösség jövője és integritása miatt alapvető fontosságú.

Erikson (2002), aki talán a serdülőkori legátfogóbb elméletét írja le, megtartja elméletében a pszichoszexuális érési szakaszait, de a fejlődés folyamatát teljesen új perspektívába helyezi. Egyrészt az ő felfogásában a fejlődés egész életünkön keresztül tart, másrészt a fejlődési feladatok, illetve a nevelési szokások változatosságát is mutatnak, és ez a változatosság az adott kultúra céljaitól és intézményeitől függ. Erikson elméletében a testi szintű változások és reakciók (érés, valamint szorongás és tünetképződés), az életesemények egyedi jelentése (integrálás, védekezés), és a szociális szerepek (az egyén szociális kontextusa és csoportjának múltja) együttesen alakítja a személyiség fejlődését. Feltételezte, hogy az identitás alakulása egy életen át tart, a különböző életszakaszok más-más fejlődési feladatok megoldása elé állítják az egyént. Az élet első négy szakaszában a fejlődés indítója és mozgatója elsősorban az érési mentén zajlik, míg serdülőkortól a társas, társadalmi hatásoknak lesz döntőbb szerepük. Ugyanakkor a legkorábbi időktől fontos szerepet kapnak nála a szociális mozzanatok. Elméletében a fejlődés nem folyamatos, krízisek szabdalják – természetes, fejlődési krízisek –, melyek megoldási szintje serdülőkori viszonyokhoz igazodik.

„(...) a serdülő- és az ifjúkorban mindazok az azonosságok és folyamatosságok, amelyekre korábban számítani lehetett, többé-kevésbé újra megkérdőjeleződnek. Ennek oka a test oly mértékű rohamos növekedése, amilyen a kora gyermekkorban lezajlott, valamint az ehhez járó genitális érettség” (Erikson, 2002. 257.).

„(...) A fiataloknak a folyamatosság és azonosság új érzése utáni kutatás során a korábbi évek nem egy csatáját újra kell vívniuk, még ha teljesen jó szándékú embereket kell is így mesterségesen az ellenség szerepére kijelölniük...” (ugyanott).

Tehát, a serdülőkori megpróbáltatás a korábbi egyensúly, és az új egyensúly megtalálásáért folyik a küzdelem. A saját én azonosságának megtalálása központi feladattá válik, mely folyamatban először elveszti korábbi én azonosságát (a „mi” lesz a fontos).

Ahogy azt már korábban is leírtuk: „Hogy összetartsák magukat, átmenetileg túlzott mértékben azonosulnak a csoportok és a tömegek hőseivel, hogy az látszólag identitásuk teljes elvesztésével jár.” Az előzőekben ismertetett sajátosságok azért kiemelten fontosak, mert a többi feladatmegoldással szoros összefüggésben vannak, illetve azt mondhatjuk, hogy ezek nélkül a többi fejlődési feladatot sem tudja sikerrel megoldani a serdülő.

A serdülőkori fejlődési feladatai

A serdülőkori nem egységes fogalom, életkor szerint is és fejlődési feladatok szerint is különböző szakaszokat foglal magában. A serdülőkori kezdete, lefolyása és lezáródása kultúránként és koronként is jelentős eltéréseket mutat. Az archaikus társadalmakban a serdülőkori átmenet pontosan szabályozott és intézményesített, míg a modern társadalmakban az átmenetet biztosító keretek szinte teljesen hiányoznak. A serdülőkori mindig kitüntetett jelentőségű, mind az egyén fejlődése szempontjából, mind a társadalom, illetve a közösségek szempontjából (vallási közösségek). A serdülőkori a felnőtt lét „előszobája”, mely a közösség oldaláról nézve lehetőséget, kihívást és kockázatot egyaránt magában rejt. A túl nagy szabályozatlanság a közösség integritását veszélyezteti.

A serdülőkori jelentőségét az adja, hogy ebben az életszakaszban körvonalazódnak a későbbi felnőtt élet keretei, ugyanis olyan ez az életszakasz, mint egy „alapkövetés”.

A személyes fejlődést nézve, serdülőkori újra előkerülnek a korábbi fejlődési feladatok, melyeket jól, rosszul oldottunk meg, és itt van (talán utoljára) lehetőségünk arra, hogy finomítsuk, tökéletesítsük a megoldásokat, melyek tulajdonképpen kompromisszumok újrakövetései. Bizonyos fejlődési feladatok serdülőkori megoldási szintje vagy megoldatlansága beépül a személyiségbe és a későbbiekben már nehezen módosítható.

A serdülőkori megoldásra váró fejlődési feladatok

A testi fejlődés, szexuális érés a kapcsolatok átalakítására kényszeríti a serdülőt és környezetét is. A serdülőnek át kell alakítania szüleihez való viszonyát, a saját (megváltozott) testéhez való viszonyát, kortárs kapcsolatait és a felnőtt társadalomhoz való viszonyát.

Önmaga meghatározását már nem a családban elfoglalt helye szerint kell definiálni, hanem szüksége és igénye van a felnőtt társadalomban lévő helykeresésre, önmeghatározásra. Összességében azt mondhatjuk, hogy kezdetét veszi a leválás. A leválás módját és minőségét meghatározzák a korábbi fejlődési feladatok megoldási szintjei (újrakezdési krízis). Lehetőség nyílik a korrekcióra, egy jobb megoldás keresésére, de az is elképzelhető, hogy a korábbi rossz megoldások olyan markánsan vannak jelen, annyira merevek, hogy nem engednek teret egy új lehetőség keresésére, a változásra. A fejlődési krízis folyamatában a serdülő próbálja megtalálni a megoldást arra, hogy önállósodjon, olyan távolságba tudjon kerülni a szülőktől, melyben biztonsággal meghatározhatja identitását, bátran vállalhatja szerepeit. Ha elakad a leválás és a fent említett folyamat nem zajlik le, akkor a serdülő zsákutcába kerül. Ez azzal a következménnyel

járhat, hogy a fontos fejlődési feladataiban nem tud továbblépni, és ezzel megnő a deviancia vagy a patológiás fejlődés kockázata. Azt gondoljuk, hogy önmagában egy viselkedés, állapot, helyzet nem tekinthető sem deviánsnak, sem patológiásnak, csak abban az esetben, ha tartósan fennáll vagy túlzottan kiterjedt, és így elakadást eredményez.

Mik a további feladatok?

Saját identitás megtalálása, társadalmi szerepvállalás.

Az identitásformálás serdülőkori fejlődés kiemelkedő folyamata (Péley, 2002), de ahogy már korábban is írtuk, előzményei a gyermekkorra tehetőek, s ahogy Bettelheim (1994) írja az *Elég jó szülő* című könyvében „Egy személy későbbi énjének – identitásának – előfutáraként az alakul ki benne kisgyermekkorában, amit joggal nevezhetünk testsémának. A testséma ugyanis az az alapzat, amelyre később a személyiség kidolgozottabb és sajátosabb összetevői ráépülnek, és amely a személyiség tartalmát és struktúráját javarészt éppúgy meghatározza, mint azt, mennyire lesz megbízható, vagy törekeny ez a szerkezet.” (174.)

A serdülőkori identitás megtalálásában tehát alapvető a saját testéhez való viszony, a test elfogadása. Fontos kérdés a serdülők számára, hogy mit bír ki a testük, mire képesek. Nem véletlen, hogy erre az időszakra jellemző az aszketizmus és az extrém sportok kipróbálása.

Fiatal páciensünk arról számolt be, hogy éjszakánként a vasúti hídról ugrálnak le gumikötéllel. Egy másik fiatal napi 20 km-t futott reggelente, és esténként még konditerembe is járt.

Mindkét példa jól mutat rá, és igazolja, hogy mennyire fontos számukra annak megtapasztalása, hogy mit bír ki a testük, milyen veszélyes kalandba mernek belemenni, mivel vívhatják ki társaik elismerését.

A saját identitás kialakításában, elengedhetetlen a saját nemi identitás megtalálása, melynek feltétele, hogy magát, mint szexussal bíró lényt legyen képes elfogadni. Az egészséges serdülőkori fejlődés lehetővé teszi a szexualitást, ami immáron a családon kívüli személyek, a kortársak felé irányul. A szexualitás akadályozottsága jelzi, hogy a serdülő nem választotta le a szexuális érdeklődését szüleiéről, vagyis elakadt a leválás és a nemi identitás kialakítása.

16 éves fiú és szülei jelentkeztek rendelésünkön. A problémát a szülők a következőképpen fogalmazták meg: „Úgy érezzük, valami nincs rendben a fiunkkal, mert egyáltalán nem jár sehova, nincsenek kortárs kapcsolatai, nem barátkozik az osztálytársaival, csak tanul, és minden szabadidejét velünk tölti.”

A fiú arról számolt be, hogy csak szülei mellett érzi magát biztonságban, ezért nem jár el sehova, nem tart fűt kortárs kapcsolatokat.

A jelzett probléma sejteti a korábbi fejlődési feladatokban való elakadást, a félelmet az idealizált szülő leértékelésétől, a mágikus erő fönntartását, és így érthető a félelem, hiszen nem kockáztatható meg a függetlenedés.

„Ki vagyok?”, „Honnan jöttem?”, „Kik az őseim?”, „Mi a múltam?” Ezek fontos kérdések serdülőkori, hiszen a valahová tartozás, a folytonosság érzése az identitásnak.

Nézzünk egy példát Tinédzser Ügyeleti konzultációs eseteinkből.

„Sári, aki tizenhat éves, azért jött, mert úgy érzi, hogy már annyira elmérgesedett otthon a helyzet, s olyan ellenséges a viszony közte és az anyja között, hogy teljesen kikészült,

rengeteget bóg, elege van mindenkől. A nagy csatározások azóta tartanak, amióta ő bejelentette, hogy tagja lett egy zsidó ifjúsági szervezetnek. A szülők, akik nem zsidók és nem vallások ugyan, de felvették a keresztséget, értetlenül álltak a bejelentés előtt. Főleg az anya volt ellene, és igyekezett lányát tiltásokkal visszatartani. Az apa nem volt annyira ellenséges, és így Sári elérte, hogy nyáron 6 hetet Izraelben töltsön. Számára az, hogy ő kicsoda is valójában, akkor vált fontossá, mikor az a fiú, aki neki tetszett, közölte, hogy ő zsidó lányt fog feleségül venni. „Na, ez volt az, amitől teljesen kiborultam” – mondta, s kérdőre vonta társait, hogy szerintük ki az igazi zsidó: aki köztük van és vállalja, annak ellenére, hogy nem zsidó, vagy az, aki annak született, de nem vállalja. Sári identitásproblémájának mélyebb, a család történetébe visszavezethető gyökereit mutatja, hogy addig keresett, kutatott, míg kiderítette, hogy anyai ágon a nagymama, vagyis az ő dédmamája zsidó volt” (K. Németh M., 1998).

A társadalmi szerepvállalás, és a felnőtt szerepekhez való viszony megváltozása mint serdülőkori megoldásra váró feladat, leginkább a serdülőkor végére tud kiteljesedni. Klinikai tapasztalataink azt mutatják, hogy leginkább ezzel vannak elakadva a serdülők. Eközben sokszor azt látjuk, hogy túlzott a szerepvállalás. Azután kiderül, hogy ez nem egy valódi szerepvállalás, csak egy kapaszkodás, egy valahova való tartozás vágya, mivel a szereppel járó felelősség felvállalása már akadályokba ütközik. Fiatal fiú hosszú fekete bőrkabátban, Martens bakancsban érkezik a rendelésre, majd megkérdezi: „Tessék mondani, le kell venni a cipőt?”

A családról való leválásnak, a világhoz való kapcsolódásnak különböző stációi vannak, melyeket tekinthetünk ideiglenesnek, és azt a célt szolgálják, hogy a serdülő a család után valahova tartozónak érezhesse magát. Ha a család nehezen engedi el a serdülőt, akkor sok esetben nagyon ellentétes, a család és a környezet számára deviáns értékrendű lesz a megoldás. Elképzeltető, hogy olyan emberekhez kapcsolódik, akik tulajdonságaikban a szülők ellentétei, de tudattalanul a szülőket reprezentálják. (Magasan kvalifikált családok gyermekei gyakran választanak alacsony iskolai végzettségű kapcsolatot.)

A feladatmegoldásért zajló küzdelemben erőteljesen megjelenik a regresszió, a gyermekkorba visszahúzó érzések, és a tudatos felnőtt vágyás. (Plüssmacival alszik, de erős sminket használ.)

Látható, hogy a serdülés fejlődéssel jár együtt, de ez hosszú időt vesz igénybe, a serdülőnek újra kell fogalmazni a kereteket, és ahogy Winnicott írja: „És amíg a fejlődés tart, a szülőfigurának kell a felelősséget vállalni. Ha a szülőfigurák lemondanak, akkor a serdülőnek ugrást kell tennie a hamis érettség felé, és így elveszíti legdrágább kincsét: a szabadságot, hogy ötletei lehessenek, és ösztönösen cselekedhessen” (Winnicott, 1968, 2004).

A felnőtté válás másik aspektusa az agresszió mentén értelmezhető. Mondhatjuk azt, hogy a felnőtté válás agresszív aktus, a tudattalan fantáziában mindig ott van valakinek a halála, mivel a felnőtté válással a serdülő a szülők helyének elfoglalására törekszik. Gyakori a gyilkossági, öngyilkossági fantázia (Winnicott, 1968, 2004).

Több ízben hangoztatott mondat serdülők szüleitől: „Nem élem túl!” De a serdülőktől is halljuk: „Elegem van, megölöm magam!”

Mindezek miatt nagy szükség van a szülők erejére! Ha a szülők túl könnyen feladják és nem konfrontálódnak, akkor nem vállalják a felelősséget a serdülőkért, magára hagyják agresszív késztetéseivel, ami így a serdülőkben destrukcióvá változik. Ha mernek a szülők konfrontálni, a leválás és a serdülőkori feladatmegoldás fokozatosan megy végbe, az agresszió keretek között marad, az önállósodás és a kiteljesedés felé viszi a serdülőt. Ha hiányzik a külső keret, a szülők nem képesek határokat szabni, vagy túl merev határokat szabnak, az agresszió szabályozatlanná válik, és/vagy antiszociális irányba viszi a serdülőt, vagy az agressziót önmaga ellen fordítja, destruktívvá válik, mely öngyilkossághoz vezethet. („Mindenkinek jobb lenne, ha én és a problémám nem lennék.”)

Fejlődési krízis vagy deviancia?

Fejlődés: Az a folyamat, mely az adott egyén spontán érése és a környezet kölcsönhatása nyomán alakul a születéstől a halálig. A fejlődési folyamat alatt lehetnek elakadások, megtorpanások, akár visszafejlődések, majd ugrásszerű meglendülések.

Krízis: Görög eredetű szó, mely azt jelenti, hogy fordulópontra az események rendjében.

Erikson szerint a krízisnek lehet regresszív és progresszív kimenetele.

Regresszív a krízis megoldása, ha az egyén nem képes „megugrani” a fejlődés feladatait, benne reked egy előző fejlődési szakaszban.

Fejlődési krízis: Életünk során több olyan életszakasz van, mely az addigi struktúrák gyökeres átalakulását követeli, de e nélkül az átalakulás nélkül nem tud bekövetkezni egy minőségi változás. Ilyen kiemelt életszakasz például a születés, az ödipális kor, a latencia időszak, a serdülőkori, de idesorolhatjuk az életközép krízist, a klimaktériumot vagy a nyugdíjaskort is.

A fejlődés során a serdülőkori krízis követeli a legnagyobb átrendeződést, talán ezért a legelhúzódóbb is. Bloss (1967) elmélete szerint a serdülőkori krízis szükségszerű velejárói a regresszív állapotok. Ugyanakkor fontos eldöntenünk, hogy a regresszió meddig szolgálja a fejlődést, és mikortól rögzül mint állapot, deviáns vagy patológiás működést eredményezve. Bloss a normál és a patológiás én regressziót úgy különíti el, hogy vizsgálja mennyire differenciálatlan szintre csúszik vissza az én a regresszióban. Az én teljes visszacsúszását az álomhoz hasonlítja, míg a részlegest a hallucinációhoz. A különbséget abban látja, hogy normál regresszió esetén az én megtartja kritikus és megfigyelő funkcióját, ezzel elkerüli a regresszív állapottal való teljes összeolvadást, mely a gyermeki szint összeolvadás-élményének felel meg. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a serdülő azonosul-e teljes mértékben a regresszív állapottal, vagy átmeneti állomásnak érzi, melyen túl szeretne jutni. Ezért nem mindegy, hogy a környezet hogyan címkézi a serdülő viselkedését, képes-e érzékelni a serdülő változásra való törekvését. A környezet számára azért is nehezen érzékelhető a két állapot különbsége, azaz a normál regresszió és a regresszív állapottal való összeolvadás, mert csak a viselkedés szintjét észleli, és nem lát bele abba, hogy mennyire azonosul állapotával a serdülő.

Szakmai állásfoglalásban kialakult az a nézet, hogy a serdülőkori krízisben sokfajta, egyébként deviánsnak vagy patológiásnak gondolt állapot vagy viselkedés elfogadható, amíg van változás. Elfogadottá vált, hogy a serdülő keres, keresi azt a struktúrát, melyben saját vágyai leginkább megvalósíthatóak és a környezete is elfogadja azt. Bloss (1967) szerint a deviáns viselkedés tulajdonképpen a serdülő integritásérzésének a megvédését szolgálja. A szoros, differenciálatlan, szimbiotikus családi kapcsolatból kilépni próbáló serdülő nagyon bizonytalan érzelmi helyzetbe kerül. Ha fenntartja kapcsolatát a szülővel, összeolvadás fenyegeti, ha leválik, énje túlzottan bizonytalanává válik. Jellegetesen ebben az esetben várható

a szabályszegő, opponáló viselkedés. A szabályokkal ütközve a serdülő megélheti személyisége körvonalait, kikerüli az évnesztést. Ebben az esetben a serdülő olyan személyeket, csoportokat vagy tevékenységeket választ, ami ellentéte a családi normáknak. (Az a serdülő, aki értelmiségi család gyermekeként kültelki kocsmákban jár éjszakánként, keres kapcsolatokat.) Bloss szerint a regresszív állapotok szolgálhatják pusztán a védekezést, vagy a korai élmények átdolgozásával a fejlődést segítik. Problémaként említi azonban, ha a serdülő ényengesége miatt minden regressziót elutasít. Ezzel a serdülő megakadályozza, hogy korábbi kapcsolódási módjait újra átélje, átdolgozza, és egy differenciáltabb szintre jusson. Ebben az esetben lemond saját személyisége felnövesztéséről, és saját érzéseitől is távol kell tartania magát. „A krízissel együtt járó regresszió »haszna«, hogy teljesen új lehetőségeket nyit meg a fejlődés számára. Az elvesztettet, a gyerekkort és tárgykapcsolatait nem elveszettnek érezni, hanem új konstellációt létrehozni, ez a krízis kreatív megoldása” (Péley, 2002).

Látható tehát, hogy nagy szerepe van a környezetnek abban, hogy képes-e követni, kísérni, tartalmazni és megfelelő módon kontrollálni ezeket a változásokat. Vannak családok, ahol a változások nem tudnak megjelenni, és arról számolnak be, hogy gyermekük serdülését észre sem vették, mert végig kötelességtudóan viselkedett, és jó színvonalon teljesített. Sok esetben ezeknél a fiataloknál a későbbiekben következhet be összeomlás, mert nem küzdöttek meg egy teherbíró, felnőtt személyiségért.

A mai szülők számára nehéz kérdés, hogy mikor, hova, meddig és kikkel engedhető el egy serdülő, vagy hogyan kell arra reagálni, ha a megbeszélte időpontra nem ér haza, mobiltelefonját kikapcsolja vagy kinyomja. Utóbbiak már mindenképpen a kommunikáció megszakítását jelentik a serdülő részéről, ami jelzi, hogy nem bízik szüleiben. Nem bízik abban, hogy a beszélgetés kompromisszumképes lenne, a szülők megértenék őt, elfogadnák, hogy például részegen menjen haza. Van, hogy a szülő szakítja meg a kommunikációt („Nem beszélek veled, csinálj, amit akarsz!”), ami a konfrontáció felvállalásának hiányát jelzi.

Bármelyik oldalról nézzük a kommunikáció megszakadását (akár időlegesen is), nehezíti a serdülő további próbálgatását, hogy a maga számára és a környezet számára is elfogadható viselkedésmódot alakítson ki. Ez azt jelzi a serdülő számára, hogy nem bíznak abban, hogy képes elfogadható megoldást találni. Rosszabb esetben a környezet ezt ki is nyilvánítja: „Ha így folytatod, semmi nem lesz belőled!” Sokszor minősítik a serdülőt: „Teljesen örült vagy!”, „Drogos vagy!”

17 éves lány őszintén bevallotta otthon az anyjának, hogy a többiekkel együtt kipróbálta a marihuánát. Az anya ezt a közlést azzal fogadta: „Drogos lettél!” Elrángatta lányát a drogambulanciára, beszerzett egy vizelettesztet, és árgus szemekkel vizslatta. Kapcsolatuk oly mértékig megromlott, hogy a lány hosszú ideig csavargott, hazudozott, és csak pszichiáter, pszichológus segítségével sikerült rendezni kapcsolatukat. A szülők sokszor nem ismerik fel, hogy a bizalom a serdülő felé nagyobb megtartó erő lehet, mintha ő maga szeretné folyamatosan kontrollálni a helyzetet.

Részben ez, a konkrét minősítés, címkézés az, ami megakasztja a próbálkozásokat, a környezet és a serdülő is deviánsnak minősítheti magát, a fejlődés elakad.

Az elakadás másik lehetősége, ha olyan feltételeket szab a környezet kimondottan vagy ki-mondatlanul, melyben a serdülő gúzsba kötve érzi magát, nem reméli, hogy megtalálja a saját megoldását, a megfelelő kompromisszumot. Úgy érzi, nem tud megfelelni a szülők elvárásá-nak, ezért vagy „mozdulatlanná” válik, vagy beletörődik, a „címkébe”, vagyis, hogy ő deviáns.

A fejlődési elakadást a serdülőben mindig a reménytelenség érzése kíséri, még akkor is, ha viselkedéses szinten az ellenkezője jelenik meg. A serdülő megéli önmaga feladását, melyet az értéktelenség érzése, önmaga lebecsülése követ. Jobb esetben tud a kortárs csoporthoz fordulni támogatásért és nem marad kapcsolatok nélkül. Rosszabb esetben annyira értéktelen-nek érzi magát a szülői elutasítás miatt, hogy a külső kapcsolatokra sem marad energiája, telje-sen bezárul. Ez az állapot az, mely leginkább a deviáns vagy patológiás megoldások felé viszi a serdülőt. Megszűnnek próbálkozásai, nem lát kiutat, feladja, mely sok esetben valódi fel-adást jelent, valódi destrukciót (öngyilkosság), mert tudatlanul úgy érzi, hogy ezáltal talán segítséget kap, újra rendeződnek a kapcsolatok, újra indulhat a keresés, próbálkozás. Az ön-gyilkossági kísérletben „megélheti” feltorlódott agresszióját, melyet a fejlődés felé nem tu-dott felhasználni. Az öngyilkosság csak egy módja annak, hogy az elakadás miatt feltorlódott agresszió levezetődjön. A deviáns és patológiás megoldások mindegyikénél látható, hogy az agresszió destruktívvá válik és a serdülő „ellen” fordul.

Deviancia

A deviancia normasértő viselkedésnek tekinthető, de számunkra (és a serdülők számára is) az a nehézség, hogy mit tekinthetünk normának.

A norma meghatározása minden esetben társadalomtól és kultúrától függ. Jelen társadalomban gyakran nem egyértelműek a normák a serdülők számára, és legyünk őszinték, sokszor a felnőttek számára sem.

A devianciaelmélet legjelentősebb képviselője Robert K. Merton (1980), aki a deviáns viselkedés társadalmi és kulturális forrásainak módszeres elemzésére törekedett. Vizsgálta, hogy „miként szorítják bizonyos társadalmi struktúrák a társadalomban élő egyes egyéneket arra, hogy non konformista, ne pedig konformista magatartást tanúsítsanak” (1980).

„A deviáns viselkedés bizonyos formáit pszichológiailag épp annyira normálisnak fogjuk találni, mint az alkalmazkodó viselkedést, s emiatt kétségbe vonjuk majd azt a felfogást, amely egyenlőség jelet tesz a deviancia és a pszichológiai rendellenesség között” (1980).

A fenti idézetekkel kívánunk rávilágítani, hogy bár a deviancia egy szociológiai fogalom, mégis hasznosnak tartjuk a serdülők viselkedésének értelmezéséhez.

A serdülők, a családról való leváláskor megkérdőjelezik a család által képviselt érték- és normarendszert, de ugyanígy megkérdőjelezik a társadalom érték- és normarendszerét is.

Szükségük van erre önmeghatározásuk, identitásuk kialakítása szempontjából. Viselkedésüket tekinthetjük deviánsnak, vagyis a normától eltérőnek, de mégis „normálisnak”, amennyiben az identitáskeresés részét képezi, és nem eredményez olyan tartós deviáns működésmódot, melyet a társadalom is elutasít. (Drogok kipróbálása, átmeneti használata, illetve drogfüggő életmód kialakítása.)

Merton (1980) az értékekhez való egyéni alkalmazkodás öt típusát írja le a célok és az eszközökhöz való viszonyulás mentén.

1. Konformizmus: stabil alkalmazkodás képe, a célok és az eszközök is elfogadottak. Segít fenntartani a társadalom stabilitását és folyamatosságát
2. Az újítás: a célok elfogadottak, de az elérését szolgáló eszközök nem. Az egyén új eszközöket keres, hogy hatékonyabb legyen a cél elérésében. Bár a viselkedés normaszegő, mégis gyakran elfogadott a társadalom részéről.
3. Ritualizmus: kényszerítő erővel kötik az intézményes normák, miközben a célok elérésére nem törekszik. Ennek az alkalmazkodási formának jellemzője a kudarcckerülés és a biztonságos rutinhoz való alkalmazkodás. A társadalom részéről sajnálatot váltanak ki.
4. Visszahúzóadás: mind a célok, mind az eszközök elutasítottak ebben az alkalmazkodási módban. Ezek a személyek a társadalomban élnek, de nem tartoznak a társadalomhoz, „idegenek”. A társadalom részéről ez a legelutasítottabb kategória. Ebben a csoportba soroltak a mentális problémák.

5. Lázadás: elidegenedés az uralkodó céloktól és mércéktől. A társadalmi rend elutasított, új célok és intézményrendszerek kialakítására törekszenek (forradalmi csoport), mivel önkényesnek tartják az addigi célokat. Lázadás, mely igazi átértékeléssel jár.

A serdülők viselkedésének minősítése leggyakrabban a családból, illetve az intézményekből ered.

Számunkra a serdülő akkor tekinthető deviánsnak, illetve akkor van annak veszélye, hogy patológiássá válik a viselkedése, ha feladja a célok keresését, ha viselkedése megtapad, nem „mozog” a szélsőségek között, vagyis leáll, elakad a keresésben.

Anna Freud (Vikár, 1980) szerint „amíg a serdülő – bármilyen nagy szélsőségek között is – változik, addig korának megfelelően viselkedik. Komoly aggodalomra akkor ad okot, ha egy szélsőséges magatartásban hosszú időre megmerevedik” (154.).

Ez azt jelenti, hogy feladja a feladatmegoldásokat, például kapcsolati kudarcok után feladja a társkeresést és magányossá, otthonülővé válik.

Ennek vannak jelei, és emiatt ki kell térnünk a Laufer (Vikár, 1980) által összegyűjtött „vészjelek” ismertetésére, melyek véleményünk szerint a következő témák köré rendezhetők.

A kapcsolódásban, kapcsolatokban leáll az ártrendeződs, vagy gátolttá válik, gyerekkori viszonyulását próbálja megtartani mind a szüleivel, mind a kortársaival. Az értékek szintjén teljesen a szülei értékrendjét követi (Vikár felsorolásában a 3–4. pont). Ezzel a viselkedéssel tulajdonképpen megspórolja a leválást, lehet ugyan párkapcsolata, de az másodlagos lesz a szüleihez való viszonyához képest. (Fiatal nő páciens, kinek felnőtt életében jól látható a serdülőkori leválás megoldatlansága, hiszen házasságban él, de napi kapcsolatot tart anyjával, vele beszél meg döntéseit. Emellett férjével való szexuális kapcsolata a kamaszkori petting szintjén működik.)

A viselkedésében megjelenő egyoldalú szélsőségesség vagy nagyon gyerekes, vagy túlzottan kontrollált és felnőtt. Gyakran találkozunk olyan serdülőkkel, akik nagyon jól képesek megszervezni közösségük életét, programjait, úgy tűnik nekik az osztály „motorjai”, de valójában nagyon magányosak, mert a kapcsolatok intimitását nem képesek megélni, folyamatosan kontrollt tartanak viselkedésük felett. (Vikár 1., 2.)

A többi vészjel az érzelmek megéléséhez, és az érzések szorongató voltához kapcsolható (Vikár 5., 6., 7., 8., 9.). Nem képes érzéseket adekvátnan megélni és kifejezni, aminek korai kapcsolati zavar lehet a hátterében. Az egyik lehetőség az, hogy teljesen elhárítják az érzéseket, nem él meg őket, mert ijesztőek számukra, és nem volnának képesek elviselni.

Helyette a cselekvést, a pörgést választják, halmozzák a kapcsolatokat és az élményeket, mindent elkövetnek, hogy ne maradjon idő az átélésre, ne kelljen egyedül maradnia az érzéseivel. (Bulizás, élményszerzés, gépezés kizárólagossá válása.)

A másik szélsőség, amikor elárastják a serdülőket az érzéseik, és a kontrollálhatatlanság súlyos szorongásokat eredményez, mely a megőrüléstől való félelemig fokozódhat. Ez a súlyos szorongás több irányba mehet, félelem a jövőtől, saját testtel kapcsolatos szorongások, szexualitással kapcsolatos szorongások. A harmadik változat, mikor az érzéseiket a hártásaik énidegené teszik, és úgy érzik, hogy viselkedésük kívülről irányított, akarattuktól független.

Ez nagyon ijesztő lehet mind maguk, mind a környezet számára (ha beszámolnak róla), de időlegesen jelen lehet ebben az életszakaszban. Amennyiben tartósan fennáll, megzavarja a valóságérzékelést és a patológia irányába viszi a serdülőt.

Serdülő páciens beszámolt arról, hogy úgy érezte, le kell löknie az idős nénit a busz lépcsőjéről. A gondolat nagyon megijesztette őt is és a terapeutát is. De a késztetése érthetővé vált, amint végiggondoltuk helyzetét, melyben az anyával kapcsolatban minden agresszió le volt tiltva. Ez az agresszió mobilizálódott a buszban létrejött konfliktus, a néni elégedetlen megjegyzése által.

A serdülő saját, elhárított érzései a külvilágra is vetülhetnek, és utána, a serdülő ezeket úgy éli meg, mint másoktól jövő véleményeket, értékeléseket. Gyakran találkozunk azzal, hogy nem mer kilépni az utcára, míg meg nem komponálta öltözékét, sminkjét, mivel azt gondolja, ha ezt nem teszi meg, mindenki lekicsinylően fog rá tekinteni. A probléma mögött a serdülőkori krízis részét képező önértékelési válság húzódik meg, melynek mértéke esetenként különböző. Amennyiben ez túlzott mértékűt ölt, a patológia irányába megy, és szociális fóbiává alakulhat.

Devianciák a tünetképzés mentén

Két vonalon értelmezhetjük: az egyik a feladatmegoldásokért folyó küzdelemben megjelenő devianciák, a másik a családi értékrendben devianciának minősülő tünetek.

A pszichológushoz fordulásnál azt tapasztaljuk, hogy elsősorban akkor kérnek segítséget, mikor a családi értékrendbe nem fér bele a serdülő tünete, de úgy gondoljuk, hogy emögött valójában a feladatmegoldásért folyó küzdelem áll.

A serdülő tünetválasztásában, és abban, hogy tünete milyen súlyosságú lesz, minden esetben fellelhető a korábbi fejlődési krízisek megoldásának, illetve megoldatlanságának minősége, és az, hogy a szülők saját fejlődési kríziseiket milyen szinten oldották meg. Az esetek többségében ez abban a jelenségben érhető tetten, hogy bizonyos cselekedetek, viselkedések az egyik családban súlyos devianciának számítanak, míg a másik család nem minősíti annak.

Megfigyelhető ez a különböző intézmények szintjén is, hiszen vannak középiskolák, ahol bizonyos cselekedeteket könnyebben, gyorsabban értékelnek devianciának.

Egy 15 éves serdülő lány, aki egy jó nevű fővárosi gimnázium tanulója volt, de deviáns magatartása miatt eltanácsolták, megkereste rendelónket. A lány ugyanabba a gimnáziumba nyert felvétel, ahova nagyon sikeres, reáltantárgyakban jeleskedő bátyja járt. A lány, aki hűmán beállítottságú volt, április elsején Túró Rudinak öltözve, görkorsolyával ment iskolába, ahol viselkedését azonnal deviánsnak minősítették, és javasolták a szülőknek, hogy keressenek számára egy másik középiskolát. Sajnos, a szülők az iskola kérésének azonnal eleget tettek. Lányuk azt élte meg, hogy tettét szülei is deviánsnak minősítették, és az iskolaváltás nem oldotta meg a problémát.

Ez az eset azt is jól példázza, hogy a minősítés gyakorta lehet a deviáns karrier elindítója.

Az iskolákban dolgozó pszichológusokat abban szeretnénk megsegíteni, hogy a hozzánk forduló serdülők deviánsnak minősített tüneteik mögött képesek legyenek észrevenni a fejlődési elakadásokat, az én szerveződésének hiányosságait és annak mértékét. Fontos kérdés lehet a probléma mértékének fölbecsülése, hogy a megfelelő helyre irányítsák ellátásra a serdülőt. A tünetek gyakorta olyan összefüggéseket tartalmaznak, mely miatt nem lehet éles és pontosan körülhatárolható kategóriákat felállítani.

A továbbiakban megpróbáljuk a tüneteket értelmezni, és rávilágítani arra, hogy egy adott tünet melyik fejlődési feladat megoldásához kapcsolódhat, milyen családi értékek és normák ellen próbál lázadni a serdülő.

Addikciók mint deviáns tünetek

Egyértelműen deviáns viselkedésnek minősített a drog használata, melyet a törvényi szabályozás is annak ítél. Szerencsés megkülönböztetni a használót és a függő magatartást. Használónak tekintjük, aki nem állandóan él a szerrel, csak alkalmanként, többnyire társasági helyzetben, a társasági normának megfelelően. Tapasztalataink szerint a használókat gyakran a kíváncsiság, és a kortársaknak való megfelelés vezérli a kipróbálásban. A szer rájuk gyakorolt hatása már az első néhány alkalom után megmutatja, hogy milyen élményt tud nyújtani, mennyire tud segíteni érzelmeik, belső állapotaik szabályozásában.

Ez a tapasztalás meghatározza a továbbiakban a szerhez való viszonyukat. Vannak, akik arról számolnak be, hogy kipróbálták a marihuánát, de mivel semmilyen hatást nem gyakorolt rájuk, a továbbiakban nem látták értelmét a használatának. Vannak, akiket kellemesen ellazít, de úgy gondolják, hogy ezt mással is el tudják érni, így ők sem tartják szükségesnek a szer rendszeres használatát. Vannak viszont, akik olyan kellemes, megnyugtató élményeket tulajdonítanak a szernek, melyeket korábban más helyzetekben nem tudtak megélni, ezért a szer rendszeres használóivá válnak. Megfigyelhető, hogy akik ebbe a csoportba tartoznak, korábban nehezen bírókztak meg érzelmeik, főleg szorongásaik szabályozásával. A fű használata lecsökkenti szorongásaikat, melyek szabályozására saját erejükből képtelenek voltak, és kellemesen üres állapotot hoz létre bennük. A marihuánát csoportosan használók között az interakciók lecsökkennek, a kapcsolódási igény csökken, kialakul a társas magány. Ez azonban a csoportban lévőket nem zavarja, mivel nincs igényük mélyebb kapcsolódásra, és így megszabadulhatnak attól, hogy kapcsolatokat kelljen építeniük, vagy intimitást kelljen kifejezniük egymás felé. A páciensek elmondása alapján azt látjuk, hogy a marihuána használata nem a feladatmegoldásban, hanem az érzelmileg megterhelő helyzetek elviselésében segíti őket. A kapcsolatok és az intimitás elutasítása gyakran azt jelzi, hogy a családi kapcsolati rendszer nem jó tapasztalati terepe a kapcsolódások és az intimitások elsajátításának, a kötődés bizonytalan és szorongásokkal terhelt. Az agresszió és a konfrontáció veszélyes, mivel annak az érzésével jár, hogy vagy ő „pusztítja” el a szülőt, vagy az semmisíti meg őt. Mindezek akadályozzák a leválási törekvések nyílt vállalását.

Azt látjuk, hogy a különböző személyiségszerkezetűeknél más-más szer használata valószínűsíthető. Az anfetaminszármazékot használók inkább izgalmat és pörgést igényelnek. Ebben az esetben a szer mint anyag inkább betölti az űrt, mivel családi kapcsolataikra az alacsony hőfok és az érzelmek hiánya jellemző. Úgy tűnik, a fűt használóknak inkább a szabályozásra van igényük, míg az anfetaminhasználók a feszültséget kívánják növelni (lásd még: Demetrovics, 2007).

Nem hagyhatjuk ki a serdülők alkoholfogyasztását az addikciók felsorolásából.

Az italozás jellegében is megfigyelhető a kortárs csoportok hatása, de leginkább szorongásuk oldására szolgál. Látnunk kell, hogy ezzel a problémával először nem a középiskolában találkozunk, hanem már az általános iskolások körében.

Példa: 14 éves lány páciens az első randevű előtt megivott 2 dl tömény alkoholt, mert annyira szorongott a találkozástól.

Az alkoholfogyasztásra is igaz, hogy ebben a korban a nagy kipróbálás a jellemző. Ezzel magukat is és a szert is kipróbálják („Ki az erősebb?”).

A korai (13–15 év) és rendszeres alkoholhasználat mögött minden esetben fellelhető a korai traumatizáció, fixáció, a szülő-gyerek kapcsolat hiányos volta. Sok esetben a szülők maguk is alkoholfogyasztók, és a velük való azonosításban az alkohol meghatározó szerepet tölt be, hiszen egyszerre szolgálja a feszültségek, szorongások oldását és a konfrontációt.

Gyakorta látjuk azonban ennek az ellenkezőjét is, mikor az alkoholfogyasztó szülők gyermekei a teljes elutasítás mentén, egy csepp szeszes italt sem fogyasztanak. Ennek a megoldásnak a választása sem kevésbé szorongató, hiszen az alkohol olyan fenyegető számukra, a szülők életvitеле annyira elutasított, hogy csak így tudnak vele megküzdni.

Az ilyen páciensek körében sokszor azt látjuk, hogy az alkohol mellett az agresszió is teljesen elutasított, ezért nem szabályozható, gyakran más úton, legtöbbször szomatikus tünetekben jelentkezik.

Példa: Vera 13 évesen úgy kezdte alkoholista „karrierjét”, hogy egy húzásra megivott egy üveg tömény alkoholt, majd detoxikálóa került, ahonnan a szüleinek kellett kiváltani. Mindkét szülő – ugyan más-más módon – alkoholista volt. Az anya folyamatosan fogyasztott alkoholt, az apa ritkábban ivott, de akkor patológias részegség alakult ki nála, indulatait mindenféle szabályozás nélkül nyilvánította ki. Az anya a saját alkoholizmusa miatt elérhetetlen volt lánya számára, így a lányt egyfelől elárasztották az apai indulatok, az anyai oldalon azonban az érzelmek és a kapcsolódás hiánya volt érzékelhető. A lány számára nem volt más kapcsolódási pont, csak az alkohol. A minta az volt, hogy az érzelmek regulációja az alkohollal oldható meg.

Szintén az addikció körébe soroljuk a serdülők számítógép-használatát, amennyiben az szinte kizárólagos tevékenységgé válik.

Gyakran jelzik szülők és pedagógusok egyaránt, hogy nem csinál mást gyermekük, tanítványuk, csak naphosszat, sőt még éjszaka is ül a gép előtt, és csak játszik. Ezekben az esetekben elsődleges, hogy kiderítsük, hogy a gépen kívül van-e más tevékenység az életükben, hogyan működnek az iskolában, vannak-e kortárs kapcsolataik. Azt is fontos tisztáznunk, hogy

mire használják a gépet. A hálón keresztül kapcsolatban vannak-e (msn, chat, skype), vagy valóban csak magányosan játszanak. Annak ellenére fontos kérdés ez, hogy tudjuk, ezek a kapcsolatok kezdetben virtuális kapcsolatok, de sok esetben lehet belőlük valós kapcsolat, és amíg nem lesz belőle, a serdülő addig is megélheti a valahova, valakihez tartozás élményét.

Mindezeknek a különböző életszakaszokban más jelentése van, hiszen van olyan időszak, mikor a fiatal visszahúzódik, készül egy továbblépésre, egy magasabb szintű működésre, és eközben csak a számítógéppel áll szóba.

Ennél a fajta addikciónál is azt feltételezhetjük, hogy ha nincs más az életében, és nagyon hosszasan csak ez az összes tevékenysége, akkor elakadt a serdülőkori feladatmegoldásban, nem köt kapcsolatokat (kortársak felé nyitás), nem tudja érvényesíteni szexualitását, a virtualitás világban keresi a megoldást.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az a közös az addiktív viszonyulásokban, hogy a függő a dolgokhoz nem képes kapcsolódni, csak függeni tud tőlük. Ha nincs kapcsolat, csak függés, a leválás sem tud létrejönni. Ennek megértéséhez nem kerülhetjük el Winnicott (1999) elméletének rövid ismertetését, a potenciális vagy átmeneti tér fogalmáról. A kapcsolódási képesség kialakulásához elengedhetetlen az „elég jó” anya-gyerek kapcsolat, melyben az anya az első időkből a csecsemővel való azonosulás révén képes arra, hogy megfelelő módon és megfelelő időben elégtételt adjon a csecsemő szükségleteit, megteremtve ezzel az onnipotencia érzését a gyermekben. A továbbiakban a gyermekhez való alkalmazkodása fokozatosan csökken, követve a gyermek képességét, hogy elviselje például a kicsit hosszabb várakozást az anya megjelenésére vagy az evés megkezdésére. Ezáltal a gyermek megtapasztalja saját különállóságát, és ez elősegíti a valósághoz való alkalmazkodást, ugyanakkor ez egyben az anyától való szeparáció tapasztalatát is jelenti. Az egység újrateremtése, melyben anya és gyermeke együttesen vesz részt, a korábban kialakult bizalmon alapul és létrejön a közös játék, a megosztás tere, azaz a potenciális tér. Ezek az élmények nemcsak csökkentik a szeparáció okozta hiányt, hanem új élményekkel gazdagítják a baba belső világát. Ebben a folyamatban az ún. átmeneti tárgyak is segítik a kisgyereket, melyek rendelkeznek az anyai gondoskodás sajátosságával, azaz a kapcsolatból származó jelentésük is van. Azt is mondhatjuk, hogy a kapcsolatot szimbolizálják. A szimbolizációra való képesség teszi lehetővé, hogy a későbbiekben egy másik tárggyal, személlyel kapcsolatba lépünk, mert ez biztosít jelentést a kapcsolatnak. Így jön létre az átmeneti tér, mely a külső valóság és a belső pszichés tartalmak találkozásának a tere, a kapcsolódás tere. Ha ez nem tud kialakulni, a dolgokhoz és a személyekhez való viszonyulás csak addiktív viszonyulás lehet (Lust, 2009).

Antiszocialitás

A felnőtt társadalom sokszor elborzadva, félelemmel figyeli az utcán, járműveken hangoskodó, garázdálkodó fiatalok csoportjait. A fiatalok, mikor látják a felnőttek rémült arckifejezését, nem hogy csitulnának, még inkább megbotránkoztatottabbak lesznek. Mi történik ilyenkor? A fiatalok

normaszegő viselkedésükkel éppen a határt keresik, és azokat a személyeket, akik képesek határt szabni nekik. Az ilyen csoportok tagjai között gyakran találkozunk olyan fiatalokkal, kiknek családja nem képes világosan látható kereteket, határokat szabni. Ez a serdülőket nagyon elbizonytalanítja, és emiatt kénytelenek maguk keresni a határvonalakat, de ez sok esetben túl messzire vezet. A határszabás konfrontációval jár, amit sok családban nem szívesen vállalnak föl, vagy képtelenek rá a szülők (patológia, rosszul értelmezett tolerancia miatt).

Milyen tünetei vannak a határszabás hiányának?

Gyakori panasz a hazudozás, iskolakerülés, csavargás, lopás otthonról vagy máshonnan. Ezek a tünetek a kezdetekkor inkább a figyelem megszerzéséről szólnak, és csak jóval később válnak antiszociális viselkedéssé. Leggyakrabban a leválás kezdetekor (prepubertás) jelennek meg, és a szülők is bajban vannak, hogy minek tekintsék őket. Attól félnek, ha ezt nem torolják meg, a gyermekből bűnöző lesz. Azt gondoljuk, ha ilyenkor a szülők segítséget kaphatnának, és segítenének nekik végiggondolni, hogy mit jelez gyermekük viselkedése, megállíthatóvá válna ez a tendencia. Nem kapnának a serdülők azonnal deviáns minősítést, ami beépül identitásukba és maguk is deviánsként gondolkodnak magukról. A tünetek mögött leginkább a gyermekek nagyobb önállóságra való törekvése és függetlenedési kísérlete húzódik meg. Nem akar mindenre jóváhagyást kapni, maga akarja döntéseit meghozni abban, hogy hova megy és kivel találkozik. Azért nem beszél meg szüleivel és nem kér engedélyt, mert nem bízik a szülők megértésében, támogatásában. Ugyanakkor más is állhat a tünetek mögött, hiszen gyakori példa az örökbe fogadott vagy valamilyen titkot őrző családokban, hogy a gyerek nekiindul „csavarog”, keresi önmagát, meg akarja fejteni a titkot, hogy megtalálja, ki is ő valójában.

Csavaroghat azért is, mert már többet akar lenni a barátaival, meg egyébként sincs otthon senki, akivel együtt lehetne. Ez a fajta értetlenség, vagyis, hogy a szülők nem képesek a változásokat elfogadni, és emiatt azt rosszaságnak, devianciának minősítik, az iskolában is megjeleNIK, és még társul mellé a teljesítményelvárás, a magas követelmény, vagy olyan követelmény, melyről azt gondolja a serdülő, hogy nem fogja tudni teljesíteni. Ez vezethet „iskolakerüléshez”. Az iskolakerülés jelezheti a szociális fóbia kialakulását is, melyet a patológiák felsorolásánál fogunk részletesen tárgyalni.

Röviden most csak annyit, hogy ebben a tünetben is az jelenik meg, hogy nem tud megfelelő módon függetlenedni a szülőtől, a korábbi kapcsolatok érzelmi hiányosságai nem készítették föl a saját kortárs és külvilággal való kapcsolatainak önálló kezelésére.

Nagyon gyakori tünet a lopás, mely először még leginkább csak a szülőktől való kisebb összegű pénzlevételt jelenti, és szinte minden gyereknél előfordul egy-két alkalommal.

A tünet mögött gyakran megfigyelhető a figyelemfelkeltés, a kielégítetlen szeretetigény, a gyerek nem bízik abban, hogy ezt megkaphatja a szülőtől, mivel nincs rá tapasztalása. Ennek a hiánynak a kitöltését is szolgálhatja a lopás.

A lopás egyben agresszió is a szülő felé. A gyerek azért kényszerül lopni, mivel az otthoni helyzetben azt éli meg, hogy önmagáért nem szerethető, „ahhoz, hogy szeretetre méltó legyen, valami önmagán kívül valót kell szereznie” (Winnicott, 1939, In: Péley, 2004. 153.).

A leírtakban két szintet különíthetünk el: Az egyik, mikor a lopott pénzből saját „hiányait” elégíti ki, a másik, mikor a lopott pénzből barátságot, szeretetet igyekszik vásárolni a kortársak megvendéglésével, megajándékozásával.

Természetesen vannak súlyosabb, a kriminológia területét illető cselekedetek, amik aztán az antiszociális fejlődés irányába mennek, de jelen tanulmányunk keretei nem alkalmasak ezeknek az eseteknek a tárgyalására.

Az antiszociális fejlődés akkor alakul ki, ha a család nem képes strukturátlansága miatt keretet biztosítani a serdülőnek. A serdülő ezt a strukturátlanságot képezi le személyiségében, így önmaga szabályozására, kontrollálására képtelen lesz, emiatt külső szabályozót (törvényt) hív be. Ettől kezdve a kontroll kihelyezett és kialakul egy hallgatólagos megállapodás a funkciók felosztásáról: az antiszociális törvényt sért, a rendőr pedig helyreállítja a rendet. Eközben gyakran familiáris viszony van közöttük, vagyis nem az ellenségesség jelenik meg, hanem valamiféle feladatmegosztás, mellyel elismerésre kerül, hogy egyazon rendszer részei, annak két pólusán állnak (rabló-pandúr szereposztás).

A jelenséget Anna Freud úgy fogalmazza meg, hogy „Az agresszív küzdelmek valójában inkább szocializáló, semmint ellentétes hatásúak” (A. Freud, 1993. 105.).

Ezt tapasztalhatjuk az eddig leírt esetekben, amikor a lopás, csavargás a szülővel szembeni agressziót fejezi ki, tehát, még tárgykapcsolati vonatkozása van.

„Az agresszió csak akkor válik veszélyessé a szociális alkalmazkodás számára, amikor tisztán, önállóan jelenik meg” (A. Freud, 1993. 105.).

Ennek háttérben Anna Freud a tárgykapcsolati veszteségeket, csalódásokat, képzelt vagy valódi elutasításokat feltételez. Ebben a formájában az agresszió már nem kontrollálható sem a szülők, sem a serdülő által. Ha nem jön létre új kötődés vagy kapcsolat, akkor „a destruktív tendenciák a nehezen nevelhetőség és a kriminalitás fő kiváltóivá válnak” (A. Freud, 1993. 105.).

Winnicott az antiszociális hajlam kialakulását az aggodalom és a törődés képességének megakadásával kapcsolja össze. Az antiszociális viselkedésben két fő irányt különít el, az egyikbe tartozik a lopás és a hazugság, a másikba a destruktív viselkedések. Winnicott hangsúlyozza, hogy az antiszociális hajlam nem diagnózis, hanem egy fejlődési szempont figyelembevétele, ami a csecsemő vagy kisgyermek és a környezet kapcsolatában történt elakadásra vagy törésre utal. A háttérben depriváció, hosszabb-rövidebb ideig tartó érzelmi nélkülözés áll. A legfontosabb Winnicott szerint azt megérteni, hogy az antiszociális viselkedés mindig a remény jele. Ezeknek a fiataloknak a megsegítésében döntő szerepe van az „elég jó” környezetnek, azoknak a felnőtteknek, akik képesek a remény pillanatait felismerni, és biztonságot jelentő keretet nyújtani az agresszív és destruktív kiszáradások kifejezéséhez (Winnicott, 1956, 2004).

Szexuális devianciák

A serdülők szexuális érése megmozgatja, átalakítja a családi kapcsolatrendszeret, és mint már utaltunk rá, a kortársak, a kortárs csoportok szerepe erősödik, megkezdődik az átpártolás. Ez azonban csak akkor tud megtörténni, ha a fejlődés menete és üteme normál módon zajlik.

12 éves korukig a gyermekek a családi viszonyokon keresztül határozzák meg magukat, a családi kötődés az elsődleges. Ezek a családi mintázatok, kötődések a korai időszaktól alakulnak ki, meghatározó benne a szülők saját kötődési mintázata (intergenerációs átvédés). Ez a kötődési minta adódik tovább a kortárs kapcsolatokra is. A kortárs kapcsolatokban, ha sikeres az átpártolás, a serdülők eleinte a családi szerepeket keresik, a családi kapcsolati mintázatok mentén alakulnak kapcsolataik a többiekkel. A serdülők egymást testvérként (öcsém, nővérem) kezelik, így próbálják áthidalni a leválást, hogy ne maradjanak egyedül. A nemi szerepek ekkor még a csoporton belül másodlagos szerepet töltenek be, hiszen az együvé tartozás, az „új családi tagság” az elsődleges ebben a kapcsolati rendszerben.

Csak fokozatosan jelennek meg a nemi szerepek. Ennek egyik látványos jele, hogy a korábbi nemtől független üdvözlési forma átalakul. Már nem mindenki puszkodik mindenkivel, hanem a fiúknál megjelenik a férfias kézfogás. Öltözködésükben is egyre inkább differenciálódnak, fontossá válnak a fiús és lányos kellékek, de a párválasztás, a páros kapcsolatok még nem válnak fontossá, a csoporttagság az elsődleges. Folyik a „felnőtt dolgok” kipróbálása (alkohol, cigaretta, alkalmi drogok, szexuális közös nézegetése, közös maszturbálás). Ezekben a helyzetekben a csoport még úgy viselkedik, mint egy jó család. Vigyáznak egymásra (ha berúg, hazakísérik, meghánytatják). Mindez abban az esetben történik így, ha a csoport tagjai otthonról alapvetően a gondoskodás, támogatás, egymásra hangolódás kötődési mintáit hozták. A szexuális aktivitásra már van igényük, de még a csoport nagyobb biztonságot ad, mint a páros lét, a kapcsolódással szemben még a függés dominál.

A valódi szexuális együttlétre jó esetben, párkapcsolatban kerül sor, és ekkor a párkapcsolat felértékelődik, de még nem élvez feltétlenül előnyöket az azonos nemű barátságokkal szemben. Fokozatosan jön létre az intimitás igényének olyan mértéke, hogy a párkapcsolat presztízsértékkel bír és a csoport fölé helyeződik. Az intimitás megtartására azok a fiatalok lesznek képesek, akiknek a család által meghatározott kötődési mintái ezt lehetővé teszik.

Azok a serdülők, akiknek családi viszonyaik rendezetlenek, strukturálatlanok és nélkülözik az érzelmi kapcsolódást, az intimitást, azoknak serdülőkori kapcsolatai is hasonló képet mutatnak. Náluk a szexualitás nem az intimitás beteljesedése lesz, hanem adott esetben annak pótlékaul szolgál, helyet adva a deviáns viselkedésnek is.

A lányok megtapasztalhatják, hogy szexuálisan érett testük kiváltja azt a figyelmet, amit korábban nélkülözniük kellett és cserébe ezért a figyelemért „áruba bocsátják” saját magukat. Ez a helyzet annyiban hasonlít a Ferenczi által leírt nyelvzavarhoz (Ferenczi, 1971), hogy ezek a lányok nem a szexualitásra vágynak, hanem a figyelemre. Ez a jelenség figyelhető meg az intézetben nevelkedő lányoknál, akiket szökéseik alatt felnőtt férfiak bújtatnak szexuális

ellenszolgáltatásért cserébe. Ezeknek a lányoknak korábbi gondozási tapasztalatai szegényesek, korábbi élményeikben testük nem sok érdeklődést váltott ki, így a maguk számára sem képvisel értéket, így semmi sem tartja vissza őket, hogy „érdeklődés esetén” hasznot húzzanak belőle. Ez a probléma megfigyelhető azoknál a családban felnövő serdülőknél is, akik nem tapasztalták meg a törődést, gondoskodást. Testüket ők is értéktelennek tartják, a szexuális aktivitás elkezdése nem hoz jelentős változást önmaguk értékelésében, mint ahogy különbözőbb élményt sem. Pontosítva: a szexualitás belső élményt nem hoz számukra, de önmaguk csoportbeli helyzetének megítélésében fontos tényező lesz. Ez azonban külsődleges szempont marad, akár az öltözködés.

Összefoglalva elmondható, hogy a saját test értéktelenségének érzése szexuális devianciák forrása lehet.

Fontos kitérnünk a környezet szerepére abban az értelemben, ahogy a serdülő szexuálisan érett testét minősíti. Serdülőkorban, a preödipális vágyak és fantáziák újraéledésekor, más-más viszony alakul ki az anyával, illetve az apával, a nemek szerinti elosztásban. Megjelenik az intimitásra való igény. Ez nemcsak saját visszavonulásukban nyilvánul meg, abban például, hogy a serdülő magára zárja a fürdőszoba ajtaját, de a szülőktől is elvárná a szemérmesebb viselkedést. Ne nyissanak rá, ne járjanak hiányos öltözékben előtte, még fehérműben sem. A gyermek szexuális éréseinek változásait az ödipális időszaktól kezdődően, jó esetben a család érzékenyen követi. A családnak tudomásul kell vennie, hogy más jelentéssel bír a meztelen test látványa gyermekei különböző életkorában, akár a saját, akár a szülő testéről van szó. Durva megsértése a serdülő személyes szexuális érzéseinek, identitásalakulásának, ha intimitásra való igénye gúny tárgyává válik, illetve abban az esetben, ha testi változásait tapintatlanul kommentálják. (Minek zárkózol be, nincs is mit takargatnod! Azt hiszed, nem láttam én még ilyet?) Fontossá válik, hogy az ellentétes nemű szülő hogyan viszonyul a testi változásokhoz, az azonos nemű szülő mennyire kezd el rivalizálni.

Jó esetben az ellentétes nemű szülő-gyermek kapcsolatban fokozatos távolodás jön létre a testi érintkezésekben. Ha a szülők nem képesek viszonyulásukat megváltoztatni, és figyelembe venni a serdülő megváltozott testét, figyelmen kívül hagyják a változásokat a változatlan testi közelség fenntartásával, szexuálisan kétértelmű helyzeteket hoznak létre, mellyel gátolják a serdülő saját szexuális identitásának alakulását. Tipikus példa erre, ha a szülők partnerként kezdik használni serdülő gyermekeiket. Zavarba ejtő, mikor a rendelésre a serdülőkorú fiút kamaszosan öltöző és viselkedő anyja kíséri. Az sem szerencsés, mikor az anyák arról számolnak be, hogy ők barátnők lányaiknak, és mindent megbeszélnek velük, közös a ruhatáruk. A határok érzéketlenségéről tesz tanúbizonyságot az az apa, ki nőként bánik lányával, intim helyzeteket teremt vele. „Azt hitték, a barátnőm vagy.” A példaként említett helyzetekben az a legnehezebb a serdülők számára, hogy úgy érzik, szüleik nem vállalják tovább a szülői szerepet. „Ha az anyám a barátnőm, akkor ki az anyám?”

Ha a szülők nem képesek elfogadni a változásokat és folyamatosan degradáló megjegyzéseket tesznek, elindíthatják a serdülőt a deviáns karrier útján. („Úgy viselkedsz, mint egy kurva! Úgy nézel ki, mint egy kurva! Te is csak férfiból vagy! Mi vagy te, fiam, buzi?)

Ezekben a minősítésekben a szülők gyermekük bontakozó szexualitását negatívnak értékelik.

Következménye lehet mindkét esetnek, hogy a serdülő elutasítja saját szexualitását, annak érdekében, hogy szülei gyermeke maradjon. Ebben az esetben a leválás fenyegetővé válik és elakad, a szexualitás nem lesz része a serdülő életének. Testét aszexuális szinten tartja (pl. anorexia), környezetéhez való viszonyulása gyerekes marad.

Külön tárgyaljuk a serdülőkori homoszexualitást, mert gyakran tapasztaljuk, hogy a korai minősítés ezen a területen lehetetlenné teszi a szexuális fejlődés végigvitelét. Bizonytalan annak megítélése, hogy mikortól nevezhetjük a homoszexuális tendenciákat végleges homoszexuális szerveződésnek.

A mai fiatalok körében gyakoribbak a homoerotikus megnyilvánulások, viselkedési formák. A homoszexualitás (felnőtt kori) már nem tartozik egyértelműen a devianciák körébe. Mivel a fiatalok körében gyakori az érzések félreértelmezése, nagyon sokszor úgy érzik, ha nincs heteroszexuális kapcsolatuk, de szoros baráti kapcsolatba kerülnek egy azonos neművel, akkor már lehet, hogy melegek. A lányok néha azért csókolóznak egymással, mert ez a fiúkat felizgatja és vonzóvá teszi őket a fiúk számára. Ugyanakkor ezt abban az életkorban teszik, amikor a másik nemhez való kapcsolódásukban és a női szerep felvállalásában még nehézségeik vannak.

Anna Freud (1993) írja: „köztudomású, hogy a pre-adolescens és adolescens szakaszban többé-kevésbé rendszeresen fordulnak elő homoszexuális epizódok, egymás mellett létezve a heteroszexuális eseményekkel, de anélkül, hogy megbízható prognosztikai jelek lennének. Ezeket a manifesztációkat részben a fiatal gyermek pre-genitális, szexuális jellegű, különbségtétel nélküli tárgyi kötődéseinek újbóli megjelenéseként kell értékelnünk, amelyek a pre-adolescens korban – sok más pre-genitális és pre-ödipális attitűd feléledésével együtt – még egyszer érvényre jutnak” (110.).

A serdülők, megjelenésükben homoszexuálisnak tűnő kapcsolataikat gyakran címkézik „valódi” homoszexuális viszonyként, de gyakran az azonosulásra törekvés, az identitás megszilárdítása húzódik meg mögötte. A szexuális identitás keresésének korai minősítése gátja lehet a valódi identitás megtalálásának, és korai zárást eredményezhet. A „korai zárás” Erikson (2002) fogalma, és arra a jelenségre utal, amikor a serdülő belső küzdelem nélkül kötelezi el magát, védekezve az identitászavar bizonytalan érzésével szemben.

„Az éazonosság érzése tehát az a megnövekedett bizonyosság, hogy „...a múltban előkészített belső éazonosság és folytonosság jól illeszkedik a mások számára való jelentésünk éazonosságához és folytonosságához” (258.).

„E szakasz veszélye a szerepzavar. Amennyiben ez a szexuális identitásukra vonatkozó erőteljes korábbi kétségeken alapul, nem ritkák a bűnöző- és leplezetlen pszichotikus epizódok sem” (258.).

Serdülőkori patológiák

Tanulmányunkban elsősorban azokat a serdülőkorban megjelenő patológiákat tárgyaljuk, melyeket a felnőtt társadalom gyakran címkéz devianciának, de ezek már mentális betegségek. Annyiban persze devianciák, amennyiben a mentális betegségeket devianciának minősítjük.

A leggyakoribb és legismertebb ezek közül *az evészavar* (anorexia nervosa, bulimia).

„Az evészavarok kialakulása a hajlamosító és kiváltó feltételek bonyolult, többdimenziós hálózatának függvénye. Alapjukat alkati tényezők képezik, gyerekkori betegségek, családi és szociokulturális hatások teremthetnek talajt a későbbi kialakulásukhoz, kifejlődésükben pedig pszichés komponensek kaphatnak fontos szerepet” (Dévald, 1993. 14.).

Az anorexia nervosát régebben úgy tartották számon, mint a serdülőkorú lányok tipikus patológiás megnyilvánulását. Ma inkább kortünet, gondoljunk a modellek által közvetített elvárásokra. Kezdetre egyre korábbi életkorra tevődött és egyre gyakoribb a fiúk körében is.

A tünet értelmezésével már S. Freudnál is találkozhatunk (Freud, 1918). Hátterében a serdülés időszakában megjelenő nemiséggel szembeni elutasítást vélte, ezért háritásként, regresszív reakcióként értelmezte.

Azt gondoljuk, hogy a hormonális átalakulások, a test hirtelen változása, gyarapodása egyébként is hívja az étkezési szokások átalakulását. A serdülő számára nehéz az új testsémához alkalmazkodni, ez kisebb-nagyobb evészavarokat okozhat, amennyiben próbálja „visszaszerezni” azt a testet, mellyel bánni tudott. Ha megváltozott teste szexuális jelentéséről sokkal előbb értesül a környezet visszajelzéseiből, mint ahogy önmaga ezt képes lenne elfogadni, ez szintén okozhat átmeneti evészavart.

Az anorexia nervosa kutatásában a későbbi elméletek az anya-gyermek kapcsolat problematikáját hangsúlyozzák. A betegség hátterében az elárasztó anyai viselkedést, és a túl erős kontrollt találták, mely nem engedi meg a gyermeknek a szeparációt, individuációt.

Mivel serdülőkorban a szülőktől való távoldódás, a leválás a legjelentősebb életkori feladat, ezért ebben a szakaszban a leggyakoribb a megjelenése. A serdülőnek ilyen esetben nem marad más lehetősége, hogy a kontrollt magánál tartsa, csak a saját teste változásának kontrollálása.

A családi dinamika is lehet okozója a patológiának. Sokszor látható ezeknél a családoknál a szerepek összemosódása (férfi-nő, anya-apa), nem lehetnek önálló vélemények, veszélyes a szeparáció, individuáció, nem jelenhet meg önálló identitás, és kifelé a tökéletesség látzatát kell kelteni. Az ilyen serdülőkre jellemző a perfekcionizmus, az elvárásoknak való maximális megfelelés.

16 éves lány és édesanyja keresett meg a rendelőben. A lány akkor már csak 40 kilogramm volt, és 170 cm magas. A családi anamnéziséből kiderült, hogy az anya közgazdász szeretett volna lenni. Családi körülményei miatt azonban csak középiskolai tanulmányokat

folytatott, és lányából kíván egyetemet végzett közgazdászt „csinálni”. Ennek érdekében lánya minden percét beosztotta különórákkal, és emellett még sportolnia is kellett. A lány minden elvárásnak megfelelt, kiválóan tanult és sportolt, csak a teste felett tudott kontrollt gyakorolni, vagyis, nem maradt más lehetősége, mint az evés kontrollálása.

Másik esetünk az anorexia mellett már a nyílt autoagresszióra is példa. A serdülő lányt anyja hozta a rendelésre anorexiás tünetei miatt. Az anya-lánya viszony nagyon ellentmondásos volt az anya bizalmatlansága és kontrolligénye miatt. Lányát önálló programokra nehezen engedte el, és mindenről tudni akart. A megjelenő anorexiás tünetek kétségbeejtették és ezért még inkább próbálta szabályozni, ellenőrizni lányát. Az anya bizonytalansága a lányban is életben tartotta a mágikus gondolatokat, és azok vélt hatalmát. Attól félt, hogy betegségével elpusztítja anyját is. Közepes mennyiségű nyugtatóval öngyilkosságot kísérelt meg, a benne lévő indulatokat önmaga ellen fordítva.

Autoagresszió

A serdülőkori változásokat megnövekedett agresszív késztetések kísérik, és ezek az agresszív tendenciák normál fejlődés esetében az életkori feladatok megoldását szolgálják. Amennyiben az agresszív késztetések nem tudnak a leválás irányába hatni, nem történik meg az ödipális szülő restaurálása, nem lehet vele szemben az agressziót felvállalni, akkor a serdülő saját testén keresztül, „autoagresszív” módon éli meg agresszív késztetéseit.

Serdülő fiú páciens, kinek családja igen perfekcionista első generációs értelmiségi család, akik soha nem engedték meg fiuk számára a döntést (iskola, barátnők megválasztása), befejezett öngyilkosságot követett el. Az öngyilkosság előtti álmában szembefordult szüleivel, durván bántalmazta őket. Álmából zokogva ébredt, és attól való félelmében, hogy a realitásban is szülei ellen fordulhat, követte el az öngyilkosságot. A hátrahagyott levélben felmentette szüleit és bocsánatot kért. Az eset jól mutatja, hogy még az álomban sem volt megengedhető a szülőkkel szembeni agresszió.

A szerencsére alacsony számú befejezett öngyilkosságoknál azt találjuk, hogy a családok a tökéletesség látszatát próbálják éveken keresztül fenntartani, melyet aztán a serdülő a cselekedetével darabokra tör. Az ilyen családokban a struktúra annyira merev, beszabályozott, hogy a serdülő nem remélheti a változást, nem hiszi, hogy ő bármilyen módon is változtatni tud, a kérlelhetetlenséggel szemben tehetetlennek érzi magát. Életkori fejlődésével mozgásba lendülő energiáit önmaga ellen fordítja.

Az öngyilkossági kísérletekben, melyeknél többnyire a szülőktől kér segítséget a serdülő, benne van a cselekedet által remélt változás ígérete. Segítségkérés ez oly módon is, hogy a megmutatott reménytelenség, reményvesztés után a család megsegíti őt. A család merevségét annyiban mutatja, hogy sajnos, csak az öngyilkossági kísérlet mentén várható a segítség (cry for help!).

Enyhébb, de sokkal gyakoribb autodestruktív cselekedet a serdülőkorban, a falcolás, önsértés. A falcolásban a késztetés gyakran énidegen, és az önmagának okozott fájdalomérzés azt a célt szolgálja, hogy a benne lévő megmagyarázhatatlan szorongások, félelmek helyett inkább valódi fájdalmat élhessen meg. A saját cselekvés így mégiscsak a kontroll érzetét adja a kontrollálhatatlan belső állapotokkal szemben. A falcolást elkövető serdülőknél a korai kötődés súlyos hiányosságai találhatók: anya elvesztése vagy tartós hiánya, vagy az anyai depresszió miatt az anya nem volt elérhető a gyermek számára a korai kapcsolódás során. A falcolással a serdülő szcenikusan is megjeleníti azt az elhanyagoltságot, megsebzettséget, melyet a korai időszakban átélt.

A serdülőknél gyakoriak a depresszív epizódok, melyek a serdülőkori fejlődési feladat, a családról való leválás szükségszerű érzelmi kísérője. A leválás folyamatával együtt jár az addigi kapcsolatok összegzése és lezárása. Patológiai irányt vehet a folyamat, ha a serdülő korábbi kapcsolatainak lezárásakor annak alapvető hiányosságaival szembesül. Fontos választóvonal, hogy korábbi kapcsolataiból elsajátított-e olyan kapcsolati mintákat, melyek lehetővé teszik, hogy valamilyen szélsőséges értékeket megfogalmazó kortárs csoporthoz kötődjön, vagy teljesen magányossá válik.

Egyes serdülőcsoportok megjelenésükben és érdeklődésükben is hangsúlyozottan depresszív vonásokat mutatnak (fekete színek viselése, a halállal való foglalkozás). Az ezekhez a csoportokhoz tartozás megmentheti a serdülőt a teljes elmagányosodástól.

Ezekben a szubkultúrákban jellegzetesen erős a saját csoportjukhoz tartozás és a világ többi részétől való elszigetelődés. A háttérben gyakran megtalálható a családi kapcsolatok hiányossága, az érzelmi távolság a család tagjai között, így a valódi leválás és önállósodás nehezítetté válik. Erős függés alakul ki a választott szubkultúra tagjaival, leválni nem tudnak, csak függeni egymástól. Mégis az ilyen csoportokhoz kapcsolódás átsegítheti a serdülőt ezen az életszakaszon, leválik a családjáról, mégis kapcsolódik valakihez. Döntő tényező azonban, milyen ezeknek a csoportoknak a kapcsolata a valósághoz. Ha a serdülő választásaiban tartósan elutasítja a valósághoz való kapcsolódást, a realitást, az előbb-utóbb összeomláshoz és patológiához vezet, esetleg a fiatal felnőttkor során. Ugyanígy patológiához vezet az is, ha a serdülő serdülőkorában ellenáll minden változásnak, kapcsolataiban és életmódjában egyaránt. Ebben az esetben (sem) alakul ki olyan személyiség szerkezet, identitás, mely felvértezné a felnőttkor feladatainak, megpróbáltatásainak elviselésére. Ez a viselkedés gyakran együtt jár azzal, hogy a serdülő látszólag változatlanul családjához kapcsolódik. Külső, kortárs kapcsolatai nincsenek vagy felszínesek, de alapvetően magányos, kapcsolatok nélküli. Ebben az esetben is fenyeget a valósággal való kapcsolat elvesztése.

A valósággal való kapcsolat hiánya minden esetben mentális betegségek kialakulása felé vezet, többnyire a serdülőkor végén, vagy a fiatal felnőttkor elején. Addig reménykedhetünk a serdülőkori identitáskrízis megoldásán, amíg a serdülő családon kívüli, kortárs kapcsolatokat tart fent.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a serdülőkori normatív krízis, deviancia, patológia kérdését tekintettük át. A serdülőkori fejlődésmenet, a serdülőkori feladatmegoldás sok esetben tűnhet devianciának, melyet nehéz elkülöníteni a valódi devianciától, patológiától. Eseteinken keresztül megpróbáltuk ezeket körvonalazni, elkülöníteni.

Irodalomjegyzék

- Bettelheim, B. (1994): *Az elég jó szülő*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bloss, P. (1967): The second individuation process of Adolescence. *Psychoanalytic Study of the Child*, 22, 162–186.
- Csenki Laura (2012): *Érzelemszabályozás a serdülőkori anorexia nervosában*. PhD-értekezés. JPTE.
- Csenki L., K., Németh M., Pászthy B. dr. (2007): A Világjáték jellegzetességei a gyermek- és serdülőkori anorexia nervosában. *Serdülő- és Gyermekpszichoterápiás folyóirat*, 5(3), 25–43.
- Dévald, P. (1993): *Öndesztuktivitás az evészavarokban*. Pszichoanalitikus Gyermek- és Serdülőterápiás Intézet, Budapest.
- Demetrovics Zsolt (2007): *A droghasználat funkciói*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Erikson, E. H. (2002): *Gyermekkor és társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Erikson, E. H. (1991): *A fiatal Luther és más írások*. Budapest, Gondolat.
- Ferenczi S. (1932, 1997): Nyelvezavar a felnőttek és a gyermekek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: Ferenczi S.: *Technikai írások*. Animula Kiadó, Budapest. 71–86.
- Fonagy, P., Target, M. (1998): A kötődés és a reflektív funkció szerepe a self fejlődésében. *Thalassa*, 9(1), 5–43.
- Freud, A. (1993): *Normalitás és patológia*. Animula Kiadó, Budapest.
- Freud, A. (1994): *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Animula Kiadó, Budapest.
- Freud, S. (1905, 1995): *Három értekezés a szexualitásról*. Kötet Kiadó, Nyíregyháza.
- Gergely, Gy., Watson, J. S. (1998): A szülői érzelmi tükrözés szociális biofeedback modellje: a csecsemő érzelmi öntudatra ébredése és az önkontroll kialakulása. *Thalassa*, 9(1), 56–105.
- K. Németh M. (1998): Társadalmi krízisek – serdülők krízisei. In: Lust I., Kökény V. (szerk.): *A tétovázás dicsérete*. Animula Kiadó, Budapest. 52–58.
- Koller É. (2002): A konfrontáció szerepe a serdülőkori fejlődésben. *Serdülő- és gyermekpszichoterápiás folyóirat*, II(2), 155–160.
- Koller É. (1998): Mégis, kinek a teste? In: Lust I., Kökény V. (szerk.): *A tétovázás dicsérete*. Animula Kiadó, Budapest. 68–73.
- Laufer, M. (1976): The Central Masturbation Fantasy and the Final Sexual Organization in Adolescence. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 31, 297–316.
- Laufer, M. (1981): The Psychoanalytic and the Adolescent's Sexual Development. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 36, 181–191.
- Laufer, M. (1989): Adolescent Sexuality: A Body/Mind Continuum. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 44, 281–294.

- Lust, I. (2009): *Vágy és hatalom*. Oriold és Társai Kiadó, Budapest.
- Merton, R. K. (1980): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Péley B. (2002): *Rítus és történet*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Vikár A. (2001): *Pszichodinamikus gyermekpszichiátria*. Medicina, Budapest.
- Vikár, Gy. (1980): *Az ifjúkor válságai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Winnicott, D. W. (1999): *Játszás és valóság*. Animula Kiadó, Budapest.
- Winnicott, D. W. (2004): *A kapcsolatban bontakozó lélek: Válogatott tanulmányok*. Péley B. (szerk.). Új Mandátum Kiadó, Budapest. 141–146, 152–181.

Az Iskolapszichológia eddig megjelent kötetei

Szám	Szerző	Cím	megjelenés éve
1.	Porkolábné Balogh Katalin, Szitó Imre	Az iskolapszichológia néhány alapkérdése	1987
2.	Szitó Imre	A tanulási stratégiák fejlesztése	1987
3.	Kalamár Hajnalka Sziszik Erika	A „CAT” bemutatása és használati lehetőségei az iskolában A „JEPQ” személyiségkérdőív ismertetése	1987
4.	Porkolábné Balogh Katalin	Készségfejlesztő eljárások tanulási zavarral küzdő kisiskolásoknak	1987
5.	Kalamár Hajnalka	Tíz alkalom (Tanulási zavarok korrekciójához kapcsolódó fejlesztő program tapasztalatai és lehetőségei)	1987
6.	Kreácsik Judit	A WARTEGG-TESTZT bemutatása és iskolai alkalmazásának lehetőségei	1987
7.	Szitó Imre	Kommunikáció az iskolában	1987
8.	Bugán Antal, Kalamár Hajnalka, Vozár Anna, Homoki Zsuzsa	Csoportmódszerek az iskolában	1987
9.	Czvik Éva, Sziszik Erika	Kísérleti tapasztalatok a kompetencia fejlesztéséről	1987
10.	T. B.Gutkin, M. J. Curtis Ismerteti: Balogh B. Márton	Az iskolai konzultáció elmélete és technikái	1987
11.	Kalamár Hajnalka	Kreativitás- és kommunikációfejlesztés serdülők önismereti csoportjában	1988
12.	Martonné Tamás Márta Sallay Hedvig, Perge Judit	Pályaválasztás és szelekció A szociometriai módszer alkalmazása alsó- és középfokú oktatási intézményekben	1988 javított kiadás 2007
13.	Magyar Judit	Egy kiscsoportos fejlesztő program kísérlete (Tanulási és magatartási gondokkal küzdő gyerekek számára)	1988
14.	Fürcht László, Hegyiné F. Gabriella, Martonné Tamás Márta, Szitó Imre	Tanulási készség tréning serdülők számára	1988
15.	Bácskai Júlia	Kezdeti tapasztalatok „saját élményem” az iskolapszichológiáról	1989
16.	Nagné Elek Eszter Gyenei Melinda	A diagnosztikai és fejlesztő munka lehetőségei a gimnáziumban Kísérleti tapasztalatok az iskolai motiváció mérése terén	é. n.
17.	Porkolábné Balogh Katalin	Módszerek a tanulási zavarok csoportos szűrésére és korrekciójára	1990
18.	Kalamár Hajnalka	Tanulási zavarok korrekciója és személyiségfejlesztés	1990
19.	Bácskai Júlia	Önismereti csoportok céljai és módszerei Alkalmazásuk egészséges kamaszok csoportjában	1991

Szám	Szerző	Cím	megjelenés éve
20.	Kuhn Gabriella Gyarmathy Éva	A beszédészlelés fejlesztése óvodásoknál és kisiskolásoknál Játékkatalógus	1991
21.	Gyenei Melinda	Tanulási zavarok korrekciója a tanórákon	1992
22.	Dehelán Éva, Szász Balázné, Sárossy Györgyné, Almási Erzsébet, Csányi Zita	Egy pályaválasztás érettséget fejlesztő módszer alkalmazásának néhány iskolai tapasztalatáról Beszámoló a Batthányi Lajos Általános Iskola viselkedészavarokkal küzdő tanulóinak két önismereti és kreativitást fejlesztő műhelynek tapasztalatairól	1993
23.	Szőnyi Magda	Jacqueline Royer: Metamorfózisok tesztjének ismertetése 300 budapesti gimnazista jegyzőkönyvének feldolgozásával	1993
24.	Fodorné Földi Rita	Testnevelési játékok a tanulási zavarok prevenciójában és korrekciójában	1993
25.	Martonné Tamás Márta, N. Kollár Katalin N. Kollár Katalin, Martonné Tamás Márta	A tanulók életmódjának kérdőíves vizsgálata Tanulási szokások és módszerek	2001
26.	Sütőné Koczka Ágota	Szociális készségek fejlesztése kamaszkorban	2003
27. a, b, c	Mándi Márton Gáborné	Tantárgyakba integrált fejlesztő program alkalmazása az első osztályban a: tanári útmutató b és c: gyakorlófüzetek	2003
28.	Dehelán Éva	Tapasztalataim a komplex mentálhigiénés prevenció lehetőségeiről az óvodában	2003
29.	Kulcsár Éva	A serdülőkori fejlődés pszichológiai jellemzői	2005
30.	Gyenei Melinda	Iskolai tanulás – tanulási zavarok – fejlesztés	javított kiadás 2007
31.	Jávorné. Kolozsváry Judit	Serdülők az iskolában	2005
32.	Vass Zoltán, Perger Mónika	A kinetikus iskolarajz	2011

Az Iskolapszichológia 2015-ben megjelenő kötetei

Szám	Szerző	Cím
33.	K. Németh Margit, Koller Éva	Serdülőkor: normatív krízis vagy deviancia?
34.	Pajor Gabriella	„Gyorsabban, magasabbra, bátrabban” De hogyan? Teljesítménymotiváció iskolai környezetben
35.	Járó Katalin	OSZTÁLYTÜKÖR Szociális kompetenciák fejlesztése és konfliktus- rendezés csoportmódszerekkel. MÓDSZERTANI ÚTMUTATÓ
36.	Bernáth László, N. Kollár Katalin, Németh Lilla Taskó Tünde Anna	A tanulási stílus mérése Tanulási készségek és az alulteljesítés mérése – a KATT kérdőív
37.	Szabó Éva, Fügedi Petra Anna (szerk.)	Társas készségeket fejlesztő kiscsoportos tréning 12–18 évesek számára

ISBN 978-963-284-678-1

9 789632 846781

ELTE PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR

•
2015

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE